

Maureen Mackintosh – Rod i ekonomija: Spolna podjela rada i podređenost žena*

PREVELA IVANA KUNDID

U svim društvima postoji spolna podjela rada. To znači da se neki zadaci dodjeljuju pretežno ili isključivo ženama, drugi muškarcima, dok neke mogu obavljati i muškarci i žene. Kada društva prolaze kroz ekonomske promjene, mijenja se i priroda rada, pa tako i njegova raspodjela između muškaraca i žena. Naravno, u bilo kojem trenutku podjela poslova varira od zemlje do zemlje. No postojanje nekog oblika spolne podjele rada, kategorizacije aktivnosti po spolu, vrlo je postojana činjenica u ljudskom društvu.

Feministkinje dugo promišljaju o toj postojanoj činjenici, tvrdeći da je razumijevanje spolne podjele rada ključno za svaki pokušaj razumijevanja i promjene društvenog položaja žene u cjelini.

U ovom se članku bavim tim argumentima i pritom imam dvije namjere. Prvo, ispitujem razloge zbog kojih je spolna podjela rada tako važan problem u feminističkoj analizi te teorijske poteškoće koje se javljaju u pokušajima da se objasni nastanak tih podjela. Drugo, nastojim iskoristiti ovu raspravu kako bih se pozabavila generalnim problemom povezanosti ekonomskog položaja žena – odnosno tipom rada koji žene obavljaju i odnosima unutar kojih ga obavljaju – sa širom podređenosti žena u društvu.

Iako ovaj članak uvodi mnoge teme koje se obrađuju i u drugim člancima u knjizi, usmjerava se na ekonomski aspekt ženske podređenosti. U ovom se radu ne bavim mnogim društvenim i kulturnim aspektima podređenosti koji su detaljno analizirani u drugim dijelovima knjige.

* Izvorno objavljeno u: Young, K., Wolkowitz, C., McCullagh, R. (ur.): *Of Marriage and the Market: woman's subordination in international perspective*. London: CSE Books. 1981. 3–18

Podređenost i spolna podjela

Na početku treba razjasniti dva pitanja vezana uz definiranje pojmova. Prvo se tiče razlikovanja roda i spola. Feminističke autorice (vidi npr. Oakley, 1972; Rubin, 1975) oštro razlikuju biološki spol od socijalno konstruiranih kategorija roda. Iako i dalje upotrebljavam uobičajeni izraz “spolna podjela rada”, pod njime podrazumijevam podjelu rada prema rodu. Dakle u raspravi koja slijedi upotrebljavaju se koncepti “roda” i “rodnih odnosa” u analizi aktivnosti i odnosa muškaraca i žena te se ne polazi od toga da se bilo koja od proučavanih podjela može izvoditi iz razlika između bioloških spolova (vidi Elson i Pearson, ovo izdanje, za više o tom pitanju).

Drugi koncept koji treba definirati jest “podređenost”. Koncept ženske podređenosti – podređenosti žena muškarcima – u fokusu je moje analize jer se time pozornost usmjerava na ono što se može nazvati feminističkom problematikom: odnose između muškaraca i žena unutar društvenih procesa u cjelini i način na koji ti odnosi djeluju na štetu žena (vidi Whitehead, 1977. za opširniju analizu). Ako uzmemo podređenost žena kao naš središnji problem, možemo analizirati odnos rodne podređenosti s ostalim oblicima ženske deprivilegiranosti, kao što je ekonomska eksploatacija, bez miješanja konceptualnih i političkih pitanja.

Dakle feministkinje se bave spolnom podjelom rada u društvu jer ona, kako se čini, izražava, utjelovljuje te perpetuira žensku podređenost. To se može lako ilustrirati. U područjima u kojima se zapošljavaju i muškarci i žene postoji tendencija segregacije radnica u određene industrijske sektore i određena zanimanja unutar njih. Na tim su poslovima žene obično slabije plaćene, svrstavaju se u manje kvalificiranu radnu snagu, smještene su niže u hijerarhiji autoriteta te imaju relativno loše radne uvjete. Postoje prilično dobri dokazi koji potvrđuju takvo stanje u razvijenim industrijskim zemljama (vidi Phillips i Taylor, 1980 i Amsden, 1980), a mnogo toga upućuje da isto vrijedi i za zemlje Trećeg svijeta (Elson i Pearson, ovo izdanje; Lim, 1978; Blake i Moonstan, 1981; Grossman, 1979; Heyzer, 1981; Stoler, u tisku; Banerjee, u tisku). Osim toga pri otvaranju novih tvornica i plantaža začuđujuće se brzo stvaraju nove kategorije “ženskog rada” s relativno nepovoljnim plaćama i uvjetima (vidi npr. Mackintosh, u tisku; Pearson, u tisku). Na taj se način, kako se razvija tržište najamnog rada, stvara i reproducira spolna podjela rada i perpetuira jedan oblik ženske podređenosti.

Naravno, postojanje spolne podjele rada nije ograničeno samo na sferu najamnog rada. I u području nenajamnog rada, bilo da je riječ o poljodjelstvu, urbanom samozapošljavanju u trgovini i proizvodnji ili kućanskim poslovima kao što su kuhanje ili briga o djeci, spolna je podjela rada trajna činjenica i često ide na relativnu štetu žena. Žene rade kao neplaćena radna snaga u aktivnostima vezanima uz kućanstvo – poljoprivrednim i nepoljoprivrednim – i često im pripadne ništavan udio koristi koja iz njih proizlazi. U siromašnim je poljoprivrednim područjima razvoj tržišnih kultura i novih ratarskih metoda, kao i premještanje prerade hrane izvan kuće, uzrokovalo promjene u spolnoj podjeli rada – nastali su financijski profitabilni poslovi za muškarce, a žene su segregirane u manje produktivne djelatnosti (Rogers, 1980; Bukh, 1979; Palmer, 1977. i 1978; Roberts, 1979. i u tisku; Boserup, 1970). Naposljetku u jako je velikom broju društava podjela rada po spolu obilježena onim što sam prethodno nazvala kućanskim poslovima. U područjima gdje žene obavljaju sve kućanske poslove, ta vrsta posla često je društveno podcijenjena te snažno ograničava mogućnost ženske participacije u plaćenim poslovima.

Spolna podjela rada u kućanstvu u mnogim dijelovima svijeta ženama donosi niži životni standard nego muškarcima usprkos njihovom većem radnom opterećenju.

Dakle rodna je podređenost usađena u spolnu podjelu rada. Kako je pokazano, spolna podjela rada, koja je reorganizirana i često osnažena uslijed širenja novčane ekonomije, često djeluje na štetu žena. Stoga feministička analiza takvih spolnih podjela polazi od premise da one nisu prirodne i da nisu tek utjelovljenje komplementarnih muških i ženskih uloga. Zapravo bismo takvu tvrdnju mogli obrnuti: samo društva u kojima postoji rodna nejednakost imaju razlog rod učiniti važnim faktorom organizacije društvene podjele rada, pri čemu je rađanje iznimka.

Ništa u činjenici da žene rađaju djecu ne implicira da bi se isključivo one trebale brinuti za djecu kroz njihovo djetinjstvo, a još manje implicira da bi također trebale hraniti i brinuti o odraslima, njegovati bolesne, baviti se određenim poljoprivrednim poslovima ili raditi u tvornicama za proizvodnju elektronike. U društvu u kojem bi muškarci i žene bili jednaki, arbitrarnost spolnih razlika ne bi pojedincu određivala mogućnosti i ograničenja ekonomske aktivnosti.

Dokazi snažno upućuju na povezanost između spolne podjele rada i podređenosti žena. No kako onda objasniti nastanak i perpetuiranje same spolne podjele rada? U nastavku razmatram nekoliko

ponuđenih tipova teorijskih objašnjenja te njihove poteškoće. Namjera rasprave nije nepristrano sažimanje svih gledišta, već izrazito blagonaklono propitivanje nekih od teorijskih poteškoća, s fokusom na probleme integriranja ekonomske analize i koncepta roda u teoriju o razvoju kategorija ženskog rada.

Korist ženskog rada za kapital

Za razumijevanje spolne podjele rada u bilo kojem društvu nije dovoljno ispitati samo podjelu poslova između muškaraca i žena, nego i odnose u kojima se ti poslovi obavljaju. To je jasno već iz razmatranja u prethodnom odlomku. Dakle implikacije spolne podjele rada za žene ovise o tome rade li žene kao najamne radnice, neplaćena radna snaga u kućanstvu ili kao samozaposlene trgovkinje; drugim riječima, ovise o društvenim odnosima proizvodnje u kojima se rad obavlja. Koncept društvenih odnosa proizvodnje i njegova važnost u razumijevanju društvene podjele rada jedan je od najkorisnijih uvida kojima je marksistička ekonomska teorija doprinijela razumijevanju spolne podjele.

Taj se uvid upotrebljava u jednom polju literature o spolnoj podjeli rada, pri čemu se koristi pristup koji problematizira pitanje koristi ženskog rada za kapital. Autori koji koriste taj pristup, temeljen na marksističkoj ekonomskoj analizi, ispitali su različite kategorije “ženskog rada” – primjerice najamni rad, sitno poljodjelstvo ili kućanski rad – i ispitali kako od svake kategorije ženskog rada na različite načine profitiraju vlasnici kapitala (što se u “miješanoj ekonomiji” odnosi na one koji posjeduju i upravljaju poduzećem u privatnom sektoru). Implicitna pretpostavka u pozadini takvog pristupa jest da ćemo – ako možemo pokazati da kapital, dominantna ekonomska sila u nesocijalističkim ekonomijama, ima korist od spolne podjele rada i ekonomske podređenosti žena koju ta podjela uključuje – barem djelomično objasniti postojanje te podređenosti i njezino perpetuiranje nakon što je jednom uspostavljena.

Argumentacijom u tom pristupu nastoji se pokazati da kapital zbog postojanja spolne podjele rada može izvući veći profit iz radne snage nego što bi inače mogao. Primjerice u sferi najamnog rada žene odavno čine jeftinu radnu snagu te su u odnosu na svoju produktivnost manje plaćene od muškaraca. Posljedica toga bilo je povećanje profita kako u razvijenim industrijskim kapitalističkim državama, tako i u Trećem svijetu (vidi uvod Sally Alexander za Herzog, 1980; te Elson i Peason, ovo izdanje). Također je

navođeno da kapital ima koristi od korištenja žena kao “rezervne armije rada”. One čine fleksibilnu zalihu radnica koje mogu biti uvučene na tržište rada u razdoblju ekspanzije, a u razdoblju krize odbačene – ne samo s posla, nego i iz radne snage – u ponovnu zavisnost u sferi kućanskih poslova (vidi Bruegel, 1979, za razmatranje te pretpostavke u kontekstu nedavnih iskustava u Velikoj Britaniji). Žene čine jedan od najjeftinijih i najranjivijih dijelova najamne radne snage i stoga su izrazito izložene eksploataciji. Nadalje materijalna podjela koja se pojavljuje unutar radne snage između muškaraca i žena – razlike u plaći i konkurentnosti u traženju posla u razdoblju nezaposlenosti – oslabljuju snagu radnika kao cjeline, omogućujući kapitalu da “podijeli pa vlada” i tako poveća profit nauštrb plaća.

Slična argumentacija primijenjena je i na ženski rad izvan tržišta najamne radne snage kao što je primjerice neplaćeni rad u kućanstvu. U Europi i Sjevernoj Americi se nedavna debata o analizi rada u domaćinstvu ili kućanskog rada usredotočila na korist koju takav rad donosi kapitalu. Kućanski se poslovi definiraju kao rad koji se obavlja kod kuće, a kojim se proizvode dobra za trenutnu potrošnju u kućanstvu (kuhani obroci, čista odjeća, skrb o djeci). Postavilo se pitanje na koji je način velika količina neplaćenog rada išla u prilog procesu akumulacije kapitala (vidi Himmelweit und Mohun, 1977. za sažetak te debate i bibliografiju). Neplaćeni rad u kućanstvu, koji gotovo u potpunosti obavljaju žene, podiže životni standard radničke klase na razinu višu od one koju omogućuje sama plaća te pruža usluge skrbi i socijalizacije djece, tj. buduće radne snage. Te bi usluge u suprotnom slučaju mogla pružiti država, ali na manje učinkovit način i na veći trošak kapitalu.

Osim toga i dalje traje diskusija o učinku ženskog rada u kućanstvu na prosječnu razinu plaće (vidi Beachy, 1977. za doprinos toj diskusiji). Mnogo je puta argumentirano da obavljanje kućanskih poslova snižava iznos plaća, pružajući dobra koja bi se inače morala kupiti. S druge strane argumentiralo se da to što ih obavljaju žene isključene s tržišta rada može povećati plaću zaposlenih (posebno muškaraca), omogućujući im da se izbore za “obiteljsku plaću” kako bi se zadovoljile potrebe uzdržavanih članova obitelji (za potonji argument vidi Humphries, 1977; za njegovu kritiku vidi Barret i McIntosh, 1980). Ta dugotrajna rasprava ne može se razriješiti samo na teoretskoj razini. Postoje mnogi suprotstavljeni utjecaji koji djeluju na općenitu razinu plaće na određenom geografskom području ili u povijesnom razdoblju, a odnos između

kućanskih poslova i razine plaće može biti kako pitanje ekonomske povijesti, tako i opće teorije.

Svim ovim analizama nastoji se pokazati da je ženski rad od koristi kapitalu, bez obzira rade li žene kao jeftina najamna snaga ili kao kućanice. Kritičari ovog pristupa spolnoj podjeli rada generalno nisu navodili da je netočan, nego da ne pruža dovoljno zadovoljavajuće objašnjenje. Naime taj pristup ne objašnjava zašto žene obavljaju te poslove. Problem postaje jasniji kad se odmaknemo od razvijenih kapitalističkih država. Stoga Bennholdt-Thomson (ovo izdanje) argumentira da kućanski poslovi smanjuju vrijednost radne snage i dovodi taj argument do logičnog zaključka. S obzirom na to da je kod kućanskih poslova ključno to što nisu plaćeni, potpuno isti analitički okvir može se koristiti za ostale proizvodne aktivnosti kao što je poljoprivredna proizvodnja za vlastite potrebe kojom se bave i muškarci i žene te tako doprinose životnom standardu kapitalističke radne snage (Meillassoux, 1981, daje analitički sličan argument). Dakle analiza koristi koje ovakav tip rada donosi kapitalu nije dovoljna da bi se objasnilo zašto žene prevladavaju u pojedinim područjima takvog rada.

Ograničenja ekonomije i marksističke teorije

Kako bismo objasnili spolnu podjelu rada, moramo se odmaknuti od objašnjenja koje ostaje samo u okvirima koristi koje kapital ima od ženskog rada. Ta potreba za dodatnim objašnjenjem osnažena je opažanjem da su neki oblici spolne podjele rada prethodili globalnom širenju kapitalizma. Historijski gledano, kako se širio najamni rad, kapital je iskoristio već postojeću podjelu između muškaraca i žena te ju inkorporirao u vlastitu radnu snagu sebi na korist.

To što je kapital na taj način iskoristio postojeću podjelu proizlazi iz oblika organizacije kapitalističke proizvodnje. Ona je organizirana na hijerarhijskoj i eksploatacijskoj osnovi, a rukovodstvo neprekidno nastoji povećati svoju razinu kontrole nad proizvodnim procesima unatoč različitim oblicima radničkog otpora (vidi npr. Brighton Labour Process Group, 1977). Dakle bilo koja postojeća podjela, npr. rasna ili rodna, pruža podlogu za eksploataciju i produbljivanje te podjele kako bi se povećala upravljačka kontrola te postaje sastavni dio internih hijerarhija proizvodnih procesa. Širenje najamne ekonomije tako donosi nove oblike spolne podjele rada te nove oblike podređenosti žena utjelovljene u spolnoj podjeli rada (vidi Elson i Pearson, ovo izdanje, za primjere tog procesa).

Sada se javlja teorijski problem: ako društvena podređenost žena prethodi kapitalizmu onda se sigurno ne možemo nadati da ju objasnimo samo pomoću inherentne logike kapitalističkog sustava? Ili općenitije rečeno, ako je ženska podređenost postojala u različitim oblicima proizvodnje onda sigurno ne možemo očekivati da je objasnimo zahtjevima bilo kojih odnosa proizvodnje?

To nas dovodi do srži rasprave o ograničenjima ekonomskih objašnjenja – ili, općenitije, do ograničenja marksističke teorije – u objašnjenju ženske podređenosti. Izneseni problem naveo je mnoge feministkinje da tvrde da se čak ni spolna podjela rada, očigledno ekonomski fenomen, ne može objasniti samo u okviru zahtjeva sustava proizvodnje. Štoviše, one su tvrdile (vidi posebice Hartmann, 1979) da je središnji problem analize, ili bi trebao biti, odnos žena prema *muškarcima*, a ne kapitalu ili drugim ekonomskim silama. U skladu s time predložile su da nadiđemo okvire marksističke analize, s obzirom na to da je predmet proučavanja marksističke teorije proizvodnja ili odnosi proizvodnje, što se ne podudara s feminističkim predmetom analize.

Njihov je alternativni prijedlog da pokušamo razumjeti spolnu podjelu rada u društvu kao sjecište dviju društvenih sila: kapitalizma i patrijarhata. Treba reći da se takav argument koristi samo za kapitalizam no ne i za ostale oblike proizvodnih odnosa u društvima u kojima kapital nije potpuno dominantan. Patrijarhat se u ovom argumentu koristi u najopćenitijem smislu društvene dominacije muškarca. Takva je upotreba naišla na kritike (Beechey, 1979; Edholm et al., 1997); kritičari su naveli da termin “patrijarhat” trebamo koristiti za društva koja su organizirana po principu točno određenog patrijarha¹ (primjerice u rodovskim društvima ili seljačkim domaćinstvima kojima je na čelu najstariji muškarac) kako ga ne bismo oslabili upotrebljavajući ga za općenitije sustave muške dominacije raspršene unutar društva.

Zagovarateljice tog termina tvrde da je za razumijevanje muške dominacije u društvu potrebno analizirati stvaranje dvaju nejednakih rodova u društvu te da obitelj u kapitalizmu ostaje glavno mjesto na kojem se taj proces odvija; odatle proizlazi prikladnost termina.

Odmah potom se javlja sljedeće pitanje: ako želimo razdijeliti predmete naše analize na kapitalizam i patrijarhat, kakvu analizu patrijarhata tražimo? Treba li stvaranje i reprodukciju društva podijeljenog na nejednake rodove analizirati u okviru ideja i ideologije, zaobilazeći područje ekonomije? Je li analiza seksualnosti, koju

spomenuta analiza nužno uključuje, analiza društvenih procesa u koje ne spadaju proizvodni odnosi?

Mnoge feministice, uključujući i mene, izrazito su sklone odgovoriti negativno na oba pitanja. Kao prvo, što se tiče pitanja ideologije, utjecaj marksističke teorije naveo nas je da korijen razumijevanja ideologije tražimo u materijalnim procesima, pod kojima marksistička tradicija najčešće podrazumijeva procese koji se nalaze u sferi ekonomskih odnosa. Smatramo kako ideologije ne opstaju ukoliko ih ne podupiru materijalni procesi i ako nisu u njih ugrađene. Međutim iz pokušaja razumijevanja ideologije rodne diferencijacije proizlazi da možda moramo proširiti koncepte “materijalnog” i na neekonomске procese kako bismo obuhvatili i područje seksualnosti. Odnosi seksualnosti, kako je istaknulo nekoliko feminističkih kritičarki ranije verzije ovog rada, materijalni su koliko i proizvodni odnosi.

Drugo, čak i ako proširimo koncept “materijalnog” u tom smjeru, i dalje ostaje problem odnosa između seksualnosti i ekonomskih procesa. Većinaⁱⁱ feministkinja ne nastoji povezati teorijske termine proizvodnje i seksualnosti, ali su jaku povezanost između organizacije proizvodnje i funkcioniranja seksualnih odnosa otkrile primjerice u sferi prostitucije, nasljeđivanja te ekonomskih odnosa unutar braka (vidi Millet, 1975; Phongpaichit, 1980; te radove autorica Stolcke i Whitehead u ovom izdanju). Rubin (1975) poziva na razvoj “političke ekonomije spola” kojom bi se precizno utvrdile veze između seksualnosti, braka i srodstva s jedne strane te ekonomskih odnosa i akumulacije s druge strane.

Pokušaj materijalnog tumačenja ženske podređenosti stoga je naveo neke feministkinje da detaljnije prouče jedno područje spolne podjele rada: područje rada, vrlo često rezervirano isključivo za žene, koje se sastoji od brige za djecu i pružanja niza kućanskih usluga odraslima. Taj se rad u literaturi često naziva “reproduktivnim” radom (vidi npr. Beneria, 1979). Razlog za korištenje termina “reproduktivni rad” jest posebna bliskost takvog rada s područjem seksualnosti i reprodukcije, koji su pak važni za razumijevanje patrijarhata. Čini se kako bolje razumijevanje tih kućanskih dužnosti te društvenih odnosa unutar kojih se te dužnosti u različitim društvima obavljaju povezuje djelovanje ekonomskih i neekonomskih faktora koji održavaju žensku podređenost.

Reprodukcija je prijeporan koncept u feminističkoj teoriji. Postoji niz različitih definicija, a teorijska rasprava tog pitanja ne bliži se kraju. Pozabavit ću se malim dijelom te rasprave (za razmatranje o konceptualnim pitanjima vidi Edholm et al.; te Harris and Young, 1981), usredotočujući se na odnos između proizvodne aktivnosti (i s time povezanom spolnom podjelom rada) i reprodukcije.

Za potrebe moje analize potrebno je razlučiti nekoliko značenja reprodukcije. Prvo značenje se naziva reprodukcijom radne snage (Edholm et al., 1977) i uključuje “produkciju” ljudi – ne samo rađanje djece (što bismo mogli nazvati biološkom reprodukcijom), nego i skrb o njima te socijalizaciju, kao i uzdržavanje odraslih osoba kroz život. Tim se procesom stvaraju pojedinci koji se više ili manje uklapaju u socijalne strukture, čime se osigurava održavanje društva u sljedećoj generaciji. Treba napomenuti da taj ili neki drugi proces reprodukcije ne mora nužno biti uspješan: pun je kontradikcija, a u nekim mu društvima često prijeti neuspjeh.

U reprodukciju radne snage uključen je još jedan uži koncept koji se spominje u novijoj feminističkoj literaturi: koncept ljudske reprodukcije (McDonough i Harrison, 1978; Bryceson, 1980; Mackintosh, 1977). Odnosi ljudske reprodukcije obično se odnose na bračne i srodničke društvene odnose ili, u širem smislu, sve odnose koji ograničavaju i određuju plodnost i seksualnost te stvaraju uvjete za rađanje, skrb i socijalizaciju djece.

Sljedeće značenje reprodukcije spominje se samo radi razlučivanja od gornjeg značenja te se njime više neću baviti u članku. Radi se o konceptu društvene reprodukcije, procesu kojim se svi glavni proizvodni odnosi u društvu neprestano reproduciraju i perpetuiraju. Tako primjerice u razvijenom kapitalizmu društvena reprodukcija uključuje ne samo proizvodnju i održavanje najamne radne snage, nego i reprodukciju samog kapitala, kroz procese proizvodnje i ulaganja koji su pod kontrolom određene društvene klase. Suvišno je napominjati da je ovaj tip reprodukcije unutar kapitalizma također nestabilan i pun kontradikcija.

Ovdje se fokusiram na reprodukciju radne snage i užu koncept ljudske reprodukcije. Odmah je jasno da proces reprodukcije radne snage uključuje mnogo proizvodnih zadataka. Drugim riječima, ne postoji način kojim bismo društvenu aktivnost mogli razdijeliti u različite sfere proizvodnje i reprodukcije. Ta dva koncepta nisu jednaka i već je ta činjenica izazvala mnogo nejasnoća. Reprodukcija

radne snage uključuje mnoge, ali ne i sve proizvodne aktivnosti u društvu. Primjerice u razvijenom kapitalizmu uključuje proizvodnju dobara i usluga (u uvjetima najamnog rada), pružanje državnih usluga kao što su zdravstvo i obrazovanje te kućanske poslove koje koristi radnička klasa.

Popis proizvodnih aktivnosti koje reproduciraju radnu snagu sadrži velik dio društvenih proizvodnih aktivnosti. Međutim, feministkinje su se fokusirale na neke od tih aktivnosti koje su se u određenim društvima činile povezanijima s odnosima ljudske reprodukcije. Primjer razvijenog industrijskog kapitalizma najbolje objašnjava što pod time mislim. U takvim je društvima kućanstvo zasnovano na braku institucija koja je po definiciji konstruirana na rodnoj osnovi. Ekonomski odnosi u takvim kućanstvima u velikom su stupnju rodno strukturirani (vidi Whitehead, ovo izdanje) i unatoč nekim promjenama u smjeru zajedničkog obavljanja kućanskih poslova, poslovi u domaćinstvu (posebno skrb o djeci) se iznimno postojano dodjeljuju ženama, što mnogi nefeministički komentatori smatraju prirodnim i ispravnim. U tim su društvima kućanski poslovi i briga o djeci aktivnosti na koje izravno utječu bračni odnosi ili odnosi ljudske reprodukcije (u smislu u kojem smo ih prethodno definirali). Upravo se iz tog razloga radi o aktivnostima u kojima je spolna podjela rada najrigidnija, a bilo kakva promjena te podjele se doživljava kao ozbiljna prijetnja uspostavljenim oblicima rodnog identiteta (odnosno uspostavljenom shvaćanju muškosti i ženskosti).

Tu veću rigidnost u spolnoj podjeli rada koja se tiče brige za djecu i aktivnosti kao što je kuhanje, čišćenje, briga za bolesne i starije zamijetila sam (Mackintosh, 1979) i u poljoprivrednim društvima u Zapadnoj Africi u kojima još uvijek dominira nenajamni rad. Te se dužnosti dodjeljuju, uglavnom ženama čime je uspostavljena spolna podjela rada koja se u razdoblju velikih zahtjeva za promjenom obrazaca rada i ženskog radnog vremena pokazala mnogo rigidnijom nego spolna podjela poljoprivrednih poslova. Postavlja se pitanje zašto je spolna podjela rada koja se tiče tih proizvodnih aktivnosti tako rigidna.

Bilo koji odgovor na to pitanje može biti samo provizoran i poslužiti više kao utvrđivanje područja koja zahtijevaju daljnja istraživanja. Znamo da skrb o djeci i kućanski poslovi, kako sam ih nazvala, nisu uvijek u svim društvima dodijeljeni ženama (vidi Rogers, 1980, za sažetak dokaza), ali su te dužnosti pretežno ženske. Također znamo da te dužnosti u mnogim društvima postaju usko

vezane uz koncept rodnog identiteta iako i drugi zadaci mogu biti uključeni u definiranje roda. Mogli bismo pretpostaviti da je kod poslova u kojima je spolna podjela rada najrigidnija njihova rodna raspodijeljenost ključna za perpetuiranje postojećih oblika bračnih, prokreacijskih i rodbinskih odnosa. Drugim riječima, rodna kategorizacija je najrigidnija u sferama ključnima za društvene odnose koje sam nazvala odnosima ljudske reprodukcije, a koji obično uključuju mušku dominaciju i kontrolu ženske seksualnosti.

Stoga je kućanstvo u razvijenom kapitalizmu postalo neka vrsta institucije koja posreduje između dva oblika društvenih odnosa: s jedne strane odnosa braka i srodstva koji konstituiraju kućanstvo i određuju velik dio uvjeta u kojima se skrbi o djeci te s druge strane širih ekonomskih odnosa u društvu. Iz obavljanja kućanskih poslova, a posebno brige o djeci, proizlazi ženska zavisnost i podređenost u braku (s obzirom na to da muškarci imaju izravnu korist od tog rada), a i slabi njihov položaj na tržištu najamnog rada, pridonoseći niskim plaćama i lošim uvjetima ženskog najamnog rada. O ograničenjima koje odgovornosti u domaćinstvu postavljaju na participaciju žena u najamnom radu svjedoči brzi porast vjenčanih žena koje su se zaposlile na skraćeno radno vrijeme u Velikoj Britaniji nakon rata (Hurstfield, 1978), o čemu se raspravljalo u feminističkoj literaturi (npr. Herzog, 1980; Beechey i Perkins, u tisku).

Dakle ženski kućanski rad ekonomski je izraz fundamentalne nejednakosti bračnog ugovora. Iz tog argumenta proizlazi da se podređenost žena kroz nejednaku podjelu najamnog rada koja je opisana u prvom dijelu članka izvodi iz podređenosti u kućanstvu koje je temeljeno na braku. Time ne želim reći da jedno ovisi isključivo o drugom: upravo suprotno, jednom kad su uspostavljeni, svako od područja ekonomske podređenosti dobiva priličnu nezavisnu snagu te ojačava ostala područja. Ovo implicira da u dugoročnoj perspektivi nejednakost u sferi najamnog rada može biti prevladana – a uistinu bi mogla biti relativno lako dokinuta – ukoliko se transformiraju odnosi reprodukcije te oblik kućanstva koji oni proizvode.

Ovaj sam argument dosad koristila, uglavnom u okviru spolne podjele rada unutar i izvan sfere kućanstva u zemljama razvijenog industrijskog kapitalizma. No smatram da se slična pitanja o implikacijama koje širenje kapitalizma ima za žene mogu postaviti i u drugim područjima, bez obzira na to radi li se o povećanju najamnog rada ili reorganizaciji proizvodnje malih razmjera. I ovdje

možemo postaviti sljedeća pitanja: koja su područja proizvodnje najotpornija prema reorganizaciji spolne podjele rada? Kako je taj otpor povezan s organizacijom braka i oblika kućanstva te muškom dominacijom u tim institucijama? Ako dođe do reorganizacije nekog ključnog područja kao što je briga o djeci, ide li to na (formalnu ili neformalnu) štetu položaja žena unutar bračnog ugovora? Analiza – koja očito mora biti historijski i geografski određena – područja postojeće spolne podjele rada koja su najotpornija na promjene, kao i razloga te otpornosti, korisna je za svaki pokušaj ukidanja rodne podjele rada i ženske podređenost koju ta podjela implicira.

Spolna podjela rada kao političko pitanje

Ovime dolazimo do pitanja ženske borbe protiv spolne podjele rada. Iz ove rasprave proizlazi da je ta podjela, bez obzira na teorijska neslaganja, važno političko pitanje za žene. Oblici spolne podjele rada neprestano se transformiraju i reproduciraju uslijed ekonomskih i socijalnih promjena. Primjerice otvaranje novih tvornica i plantaža u Trećem svijetu donosi nove oblike rodne podjele rada, a time i nove hijerarhijske forme između muškaraca i žena.

Kad se jednom trajno uspostave, te je nove oblike spolne podjele rada, kao i žensku podređenost koju oni utjelovljuju, teško dovesti u pitanje. Jednom kad primjerice mlade Azijke u tvornicama elektronike ili tekstila postanu radna snaga podložna izrazitoj eksploataciji, kada se određeni poslovi označe kao “ženski”, spolna podjela rada u okviru najamnog rada dobiva vlastitu autonomiju. Jednom kad radnici i radnice počinju činiti relativno nekonkurentne skupine unutar radne snage, pri čemu su muškarci, relativno gledano, privilegirani s obzirom na svoje plaće i uvjete rada, stvara se materijalna podjela između muškaraca i žena (bez obzira što kao radnička klasa imaju mnogo toga zajedničkog) koju rukovoditelji mogu iskoristiti i koja učvršćuje žensku društvenu i ekonomsku podređenost u novoj ekonomskoj sferi. Na taj način rodna hijerarhija i ženska podređenost, bez obzira koliko se temeljila na odnosima unutar kućanstva ili braka, postaje značajka ugrađena u širu ekonomsku strukturu.

Nadalje, jednom kad se uspostave, različita područja spolne podjele rada pogoduju međusobnom učvršćivanju. U nekim su društvima žene zbog nedovoljnih plaća zarobljene u kućanstvu.

Obveza uzdržavanja i brige o djeci oslabljuje pregovaralačku poziciju na tržištu rada za žene diljem svijeta. Muškarci imaju pozamašnu korist od ženskih kućanskih usluga te, na široj razini, od svojeg relativno privilegiranog ekonomskog položaja. Nerijetko i država podupire prethodno uspostavljenu nejednaku spolnu podjelu rada: primjerice donošenjem zakona koji sprečavaju industrijske akcije za poboljšanje plaća i radnih uvjeta, ignoriranjem činjenice da su neke ženske plaće ispod minimalnog legalnog iznosa ili donošenjem zakona koji osnažuju neravnopravni položaj žena u kućanstvu. Tako se socijalna skrb u Velikoj Britaniji prema ženama odnosi kao ovisnima o muškarcima, umanjujući njihovu sposobnost da osiguraju egzistenciju i uzdržavaju djecu bez muške potpore (McIntosh, 1978). Drugdje ekonomski i socijalni položaj žena mogu oslabiti zakoni koji se tiču braka i razvoda, pravila za dodjelu socijalnih stanova te zaista velik dio socijalnog zakonodavstva (Land, 1977). Osim toga i vladine politike poljoprivrednog razvoja mogu djelovati na štetu položaja žena u proizvodnji (Rogers, 1980; Roberts, u tisku). Budući da širenje novčane ekonomije transformira i reproducira spolnu podjelu rada, bilo koji oblik borbe protiv novih spolnih podjela ne uključuje samo poslodavce, nego i državnu politiku (LEWRG, 1980).

Nastajanje novih oblika spolne podjele rada stoga bi feministkinjama uvijek trebao biti predmet interesa. Nove podjele rada temeljene na rodu uključuju nove oblike ženske podređenosti, a jednom kad se uspostave, dobivaju vlastiti zamah. Bilo koja strategija usmjerena na promjenu spolne podjele rada mora uzeti u obzir korist koju ta podjela donosi muškarcima, kao i dominantnoj ekonomskoj klasi u društvu. Zanimarivanje bilo koje od tih koristi značilo bi ozbiljno podcjenjivanje razmjera problema.

Vezano uz opća teorijska pitanja postavljena u radu, mislim da je opravdano reći da je iznesena analiza spolne podjele rada postavila važna pitanja za feminističko shvaćanje klase u bilo kojem društvu. Radnice vlastitu klasu vide kao klasu obilježenu dubokom materijalnom podjelom između muškaraca i žena. Te se materijalne podjele odražavaju u oblicima organizacije različitih radničkih skupina. Formalna sindikalna udruženja često marginaliziraju i ignoriraju žene (od Britanije – vidi Coote i Kellner, 1981 – preko Zapadne Afrike – Mackintosh, u tisku – pa sve do Indonezije – Stoler, u tisku), što rezultira priklanjanjem sporadičnim “divljim” (*wildcat*) štrajkovima. Socijalisti, i u Britaniji i drugdje, često optužuju

feministkinje za podrivajuću političku aktivnost zbog razdvajanja radničke klase stvaranjem rodnog konflikta. Iz iznesene analize proizlazi da, posredstvom ugrađenosti ženske podređenosti u spolnu podjelu rada, materijalna podjela radničke klase već postoji i relativno gledano djeluje u korist muškaraca.

Feministkinje su stoga uzvratile da je borba protiv takvih podjela ne samo daleko od podrivanja jedinstva, već i nužna za njihovo prevladavanje.

BILJEŠKE

- i Ovaj rad mnogo duguje raspravi sa svim članicama *Radionice o ženskoj podređenosti*, kao i sudionicama *Konferencije o neprekidnoj ženskoj podređenosti u procesu razvoja*, Sussex 1978. Posebno zahvaljujem Carmen Diani Deere, Maxine Molyneuy, Oliviji Harris, Kate Young, Ros Mccullagh, Ruth Pearson i Gaby Charing zbog njihovih komentara na ranije verzije rada. Na ovo je ukazala sudionica konferencije, Awa Thiongone.
- ii Međutim, neke feminističke autorice tvrde da se prema odnosima seksualnosti možemo odnositi kao da su proizvodni odnosi. Claudia Werlhof je na konferenciji iznijela argument u tom smislu.